

ДЕПОРТАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ 1944-1953 рр. НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР ЯК ЗАСІБ ТОТАЛІТАРНОГО “УПОКОРЕННЯ”: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено особливості вивчення вітчизняними науковцями ходу депортаційних процесів та переміщення населення західних областей УРСР, які відбувалися в 1944–1953 рр. ХХ ст. у контексті етнонаціональних змін у краї, що були викликані репресіями сталінського режиму. Головним завданням статті є спроба оцінити та проаналізувати основні історіографічні підходи до вивчення даної тематики, визначити ступінь її наукової розробки та з'ясувати відображення дослідниками змісту та методів реалізації міграційної політики тоталітарною машиною. Також в статті на основі аналізу наукових праць присвячених даній темі, показано, що міграційна політика радянського керівництва щодо населення Західної України скеровувалась в першу чергу на придушення національно-визвольного руху регіону та адаптації його до звичної моделі радянського управління.

Ключові слова: *радянська історіографічний аналіз, комплексне дослідження, депортації, переміщення, міграційні процеси, тоталітарний режим, репресії, західні області УРСР, етнічні землі.*

Системність проведення депортацій, їх важливе значення у розв'язанні державними інституціями назрілих політичних проблем дає підстави констатувати існування в СРСР такого різновиду репресивної політики, як депортаційна. Під “депортаційною політикою” розуміється системне спрямування діяльності головних політичних інститутів на підготовку та проведення депортаційних операцій із метою завоювання і збереження влади, цілісний механізм трансформації суспільно-політичних відносин, ліквідації конкуренції за владу, інституціалізації радянської влади в регіоні. Однак основною метою радянського керівництва на Західній Україні у 1944–1950-х роках, було придушення національно-визвольного руху, одним із засобів якого було масове переселення західноукраїнського населення в глибину СРСР та направлення в західні області російськомовних громадян. У 1940-х – першій половині 1950-х років переселення набули форм насильницьких депортацій. Після смерті Сталіна відбулася певна зміна форм, але не змісту переселень. Оргнабори стали обов'язковими для виконання, і доволі часто для вирішення поставлених союзним керівництвом завдань використовувалися примусові заходи, в основному стосовно щодо молоді.

Радянська історіографія через ідеологічні заборони ігнорувала насильницький характер встановлення радянської політичної системи та її репресивну практику в Західній Україні у 1939–1941 рр. Історики змушені були беззастережно визнавати прогресивність однопартійної системи, твердити, що керівництво комуністичної партії призвело до стрімкого економічного піднесення в регіоні, а заміна “буржуазних” цінностей новою ідеологією – до розквіту духовної сфери.

Характеризуючи історіографічні напрацювання з цієї проблеми сучасних українських дослідників, серед збірників документів, присвячених тематиці депортаційно-репресивних акцій радянської влади у період повоєнного десятиріччя, найбільш актуальними виступають “Літопис Червоної Калини” 3–4 номери, де розміщені документи спеціальної провокаційно-розвідувальної групи НКВД-МГБ “Вовкулаки”, які містять безпосередні відомості про звірства цієї структури над мирним населенням під виглядом формувань УПА [12]. Варто відзначити також ґрунтовні документальні збірники, видані за редакцією окремих науковців: Ю.Сливки “Депортації. Західні землі України кінця 1930-х – початку 1950-х рр.”, в якому відображено репресивні заходи органів радянської влади супроти інтелігенції та інших верств національно-свідомого населення [10, 11], документальні видання В.Сергійчука “Український здвиг” присвячені Волині та Прикарпаттю [45, 46], фундаментальну археографічну працю І.Біласа “Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр.” книга друга, де автор мовою документів

відобразив структуру та методи радянської репресивної машини у боротьбі з українством [3], та ін. У перерахованих виданнях глибоко проаналізовано та використано документи із колишніх таємних архівів радянських спецслужб: оперативні донесення, оглядові довідки, інструктивні листи вищого керівництва спецслужб, протоколи допитів тощо, які становлять сьогодні справді велику цінність, оскільки проливають світло на трагічні сторінки української історії повоєнних років.

Актуальним у висвітленні політичних репресій комуністичного тоталітарного режиму в краї впродовж досліджуваного періоду є науково-документальна серія книг “Реабілітовані історією”, а особливо його видання, присвячені західним областям УРСР [39–44], які розкривають суть і механізми репресивної діяльності каральних органів радянської влади, їх причини, перебіг, специфіку та наслідки для повоєнного регіону. Архівні документи, спогади жертв політичних репресій, історичні та документально-публіцистичні нариси про колишніх в’язнів, які в роки тоталітарного режиму зазнали необґрунтованих покарань, переконливо ілюструють наслідки терору і насильства. Однак головну цінність складають короткі біографічні довідки репресованих осіб, що дають можливість проаналізувати соціальні прошарки та вікові групи, які зазнали найбільших гонінь та переслідувань [40].

Серед видань загального характеру, які безпосередньо стосуються нашої тематики, слід відзначити такі, як “Історія української еміграції” та “Східна українська діаспора”, автором якої виступив Ф.Заставний [17; 18]. У перерахованих працях окреслено шляхи, методи, способи переселення та ареал, куди було виселено десятки тисяч українців, звинувачених у так званому “буржуазному націоналізмі”. І як вказують у своїй монографії “Українська еміграція: від минушини до сьогодення” Б.Лановик та М.Трефяк: “масштабні депортації сформували численну українську політичну концтабірну і спецпоселенську діаспору у східних областях СРСР” [52, с.115]. Вартим уваги в цьому контексті є й дослідження В.Нікольського, джерельну базу якого склали документи статистичної звітності ГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–КГБ, що зберігаються в Державному архіві Служби безпеки України, які відкривають справжню природу радянського тоталітаризму [35].

Одними з перших спеціалізованих праць, присвячених проблемі репресивної політики радянських органів влади в період повоєнного десятиріччя, були дослідження І.Андрухів, М.Бугая, М.Чоповського [1, 2, 56]. У своїх дослідженнях науковці висвітлили роль національних аспектів в репресивних процесах, з’ясували реальну соціальну спрямованість депортацій у різні періоди діяльності органів держбезпеки.

Окремо потрібно проаналізувати фундаментальну роботу Ю.Шаповала “Україна 1920–1950-х років: сторінки ненаписаної історії”, значна частина якої відведена висвітленню депортаційно-переселенських акцій, здійснюваних радянським режимом у рамках боротьби з національно-визвольним рухом. Автор, керуючись постановою Президії ЦК КППС від 26 травня 1953 року “Про питання західних областей Української РСР”, наводить такі цифри: “з 1944 до 1952 року в західних областях України різним формам репресій було піддано близько 500 тисяч осіб, у тому числі заарештовано понад 134 тисячі, вбито понад 153 тисячі, вислано довічно за межі УРСР понад 203 тисяч осіб, близько 8 тисяч молоді перейшло на нелегальний стан” [6, с.243]. Актуальним тут виступає і дослідження І.Винниченка, в якому автор найбільшою акцією депортації західноукраїнського населення називає виселення здійснене 26 жовтня 1947 року, коли у східні райони СРСР було відправлено 26 332 родини загальною кількістю 77791 осіб [8].

У цьому ракурсі доцільним є твердження Б.Яроша, який у своїй монографії “Тоталітарний режим на західноукраїнських землях у 30–50-ті роки ХХ ст.” зазначає ту обставину, що “у перші повоєнні роки, прагнучи уніфікувати етнонаціональну структуру населення Західної України, керівництво СРСР ініціювало переселенські акції. До

вересня 1946 р. із західних областей України було переселено 790 тис. польських громадян. Протягом 1944–1946 рр. із південно-східних воєводств Польщі до УРСР прибуло близько 482 тис. українців” [57, с.125]. Також слушною є думка автора з приводу того, що “намагаючись докорінним чином змінити етнонаціональне обличчя західноукраїнських областей, радянський режим сприяв інтенсивній міграції росіян. Впродовж повоєнних років російське населення в регіоні щорічно зростало в середньому на 20 тис. осіб. При цьому більшість росіян влаштувалися на постійне проживання у містах. Їм надавалося якісне житло, кваліфікована робота з високою оплатою праці та інші переваги комфортного на той час життя” [57, с.126].

У продовження думки науковця потрібно сказати, що соціальна структура російського населення регіону формувалась під впливом міграції на перехресті двох основних тенденцій. Перша – викликана об’єктивною потребою індустріалізації, друга – зумовлена ідеологією та політикою влади. З одного боку, як наслідок індустріалізації, у перші повоєнні роки у західних областях України виникає цілий ряд нових галузей промислового виробництва, що часто відбувалося шляхом переведення відповідних заводів із Росії разом з робітниками та інженерно-технічним персоналом. А з іншого боку, зазначені тенденції надавали соціальній структурі росіян регіону специфічних рис, які робили їх привілейованою верстою.

Однією з перших комплексних праць, яке, однак, не позбавлене недоліків, на нашу думку, з вивчення проблем депортацій та участі в них підрозділів міліції можна вважати дисертаційне дослідження молодого львівського науковця М.Сивирини “Депортації та переміщення населення західних земель України 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст.” [47], у якій автор висвітлює депортаційні процеси та переміщення населення західних земель України, що відбувалися в 1940–1950 рр. у контексті етнонаціональних змін у регіоні внаслідок репресій сталінського тоталітарного режиму, німецької окупації, повоєнної радянської державної політики. З’ясовано зміст і методи реалізації міграційної політики тоталітарного режиму, проаналізовано наслідки суттєвих перетворень в етнічній структурі населення західних земель України. Встановлено роль і місце переселенців в економічному, культурному та духовному житті УРСР. Показано, що міграційна політика радянського керівництва щодо населення Західної України спрямовувалась на придушення національно-визвольного руху в регіоні шляхом переселення у західні області російськомовного населення.

При висвітленні цього питання уваги також заслуговують статті К.Кондратюка, С.Макарчука, О.Веселової та П.Панченка [7; 28; 32]. Зокрема, К.Кондратюк наголошує на особливій жорстокості, з якою проводилось виселення із західних областей УРСР на спецпоселення сімей так званих “бандпосібників”, тобто людей, яких органи НКВС і НКДБ запідозрювали у симпатіях до ОУН і УПА. Усього, як вказує автор, “станом на 23 листопада 1948 р. так званий спецконтингент з України становив 151 955 осіб” [28, с.345].

Питання депортації українців із Польщі в УРСР у 1944–1946 рр. та їх соціально-економічну адаптацію в низці своїх статей розглядає В.Кіцак [21–27]. Серед робіт, у яких висвітлюються питання депортацій і виселень українського й польського населення, варто відзначити матеріали міжнародних семінарів істориків “Україна – Польща: важкі питання” [48–51], а також матеріали міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій, конгресів, семінарів [33, 53].

Історіографічну літературу, яку складають праці дослідників української діаспори, умовно можна поділити на два періоди: 1950–1980-х рр. і 1990-х – першого десятиліття ХХІ ст. Щодо першого періоду, то в працях С.Хмеля [54], Л.Шанковського [56], П.Ісаїва [19] та інших події 1940–1950-х рр. на території західних областей висвітлюються в більшості на основі пережитого, без використання архівних документів із центральних та відомчих архівів. Тому в працях мають місце тенденційність й упер-

дженість як щодо діяльності органів радянської влади, так і ОВС, особливо в питанні придушення національно-визвольного руху та їх участі в репресіях. Більш поміркованими й науковими є напрацювання канадського дослідника українського походження Б.Боцюрківа [5; 58], у яких використовуються доступні науковцю архівні матеріали і дається глибокий аналіз суспільно-політичних подій.

Окреме місце у джерельній базі дослідження проблем депортації українців Польщі займають спогади очевидців та учасників тих трагічних подій. Зокрема, 1993 р. в Києві побачила світ книга спогадів Ю.Борця-Чумака “У вирі боротьби”, в якій описано боротьбу УПА на Перемишлянщині. Зокрема, детально змальовані бої з підрозділами Війська Польського, що чинили примусове виселення, а також напади повстанців на залізничні станції, звідки українців Польщі депортували в УРСР [4].

Коштом української діаспори США, Франції, Австралії та Канади у 1988 та 1994 рр. було видано історико-мемуарні документальні збірники “Лемківщина” [30] та “Надбужанщина” [34]. Зокрема, в “Надбужанщині” причини загострення українсько-польського конфлікту на теренах Закерзоння аналізує у своїх спогадах “Дії УПА на оперативному терені між Сяном і Бугом 1944–1947 рр.” командир сотні “Вовки III” Є.Штендера – “Прірва”. Водночас автор не міг не описати й процесу депортації українців в УРСР, боротьби УПА проти виселення, а також спільних акцій УПА та ВіН (Вольність і Незалежність) проти Війська Польського (ВП). Свідчення дослідника є до певної міри точними, а поінформованість в окремих моментах гідною подиву, тому спогади з певними застереженнями можна використовувати, як документальне джерело. У цьому ж збірнику надруковані й спогади Г.Шляхтицького “Виселення українців у Кристинопільщині”, у яких знаходимо опис депортації українців із надбужанських сіл Равщини, Кристинопільщини та ін.

У 1996 році у Львові побачила світ “Книга пам’яті” В.Процюка, де наводяться найбільш повні списки жертв польського терору, організованого на українських етнічних землях Холмщини, Підляшшя, Любачівщини, Перемишлянщини, Ярославщини та Лемківщини, а також українських повстанців, засуджених на смертну кару, страчених і померлих у в’язницях Польщі [38]. Подано також десятки спогадів окремих очевидців про терор польських підпільних формувань та підрозділів Війська Польського й НКВС, що змушували українців до виселення. Особливу вагу має вміщена у “Книзі пам’яті” збірка спогадів “Заради історичної правди”, здійснена доктором історичних наук В.Борисенком, на основі яких можна робити висновки про певні аспекти ходу та наслідків депортацій.

Окремо слід відзначити серію мемуарів “Закерзоння”, видану за редакцією Б.Гука у Польщі. У цих книгах опубліковані спогади колишніх жителів Закерзоння і бійців УПА. Детальне їх вивчення дозволяє прослідкувати наростання напруженості в українсько-польських відносинах під час Другої світової війни, допомагає скласти повніше уявлення про депортаційні процеси і боротьбу УПА [13–16].

У 1999 році в Києві вийшли спогади Нати Ленко (Наталії Леонтович-Башук) “На межовій землі (спогади із Закерзоння)” [31]. Н.Леонтович-Башук – активний учасник боротьби ОУН і УПА на Закерзонні. Особливої ваги її спогадам надає те, що писала їх високоосвічена людина, яка мала власний погляд на події, що відбувались.

Також вартими уваги є мемуари, де в публіцистично-художній формі висвітлено наростання українсько-польського конфлікту напередодні Другої світової війни, зародження повстанських з’єднань на Закерзонні від кушових самооборонних відділів до повнокровних сотень, їх боротьбу проти депортації українців Закерзоння. Такі спогади відображають і розселення та адаптацію на теренах УРСР. Зокрема, це матеріали під назвою “Волю Україні” К.Крістенсена, “Во ім’я Твоє” А.Карванської-Байляк, “Солна грудка Холмської землі” М.Онуфрійчука [20; 29; 36].

Кілька останніх років триває плідна праця польських істориків та публіцистів, статті яких публікуються в українському тижневику “Наше слово”, що виходить у Варшаві. Передусім це спогади очевидців подій 1944–1947 рр., записані такими відомими науковцями, як Б.Гук та ін. Статті такого типу охоплюють найрізноманітніші аспекти як депортаційних процесів, так і українсько-польських відносин, починаючи з 1939 р. [9; 37].

У порівняльному аспекті, актуальним буде відзначити й здобутки в цьому напрямку польської історичної науки. Зокрема, в 1994 році у Польщі вийшов три томний збірник документів, присвячений польсько-українському конфлікту 1940-х рр., впорядкований М.Сівіцьким, який складається із двох частин. У першій науковець на основі фактичного матеріалу заперечує досить поширений у Польщі стереотип “українця-бандита” і вказує на роль УПА як захисника української людності Закерзоння. На основі численних документів дослідник визначив винуватців екстермінації українців. На думку М.Сівіцького, організаторами цієї трагедії є еміграційний польський уряд, котрий запланував, організував та провадив екстермінацію за допомогою підлеглих йому партизанських загонів, а також прокомуністична польська влада, котра перейняла від попереднього уряду спосіб вирішення українського питання та розв’язала його за допомогою депортації. У другій частині збірника вміщено 88 документів, взятих із польських та еміграційних видань, а також з архівів колишньої УРСР [61].

Вагомий доробок у вивченні цієї теми відомого українського дослідника з Польщі Є.Місила. У Польщі вийшли дві збірки архівних документів, яким передують змістовні й великі за обсягом авторські передмови. Так, у передмові до першого тому збірника документів “Репатріація чи депортація. Переселення українців з Польщі до СРСР 1944–1946 рр.” [59] автор робить спробу відповісти на запитання: чи переселення 482 тисяч українців з Польщі в УРСР було однією з найбільших репатріацій, що провадились в контексті змін кордонів повоєнної Європи, чи це класична депортація, яка становила невід’ємний елемент сталінської національної політики. На основі поданих документів дослідник руйнує десятиліттями насаджуваний комуністичною пропагандою стереотип “добровільної репатріації”. Крім того, він встановлює детальну періодизацію переселення, поділяючи його на чотири етапи, подає хронологічні рамки й детальне обґрунтування кожного з них. Особливу увагу автор звернув, зокрема на такі питання:

Де закінчувалось завдання Війська Польського щодо боротьби з УПА та охорони польської людності перед загрозою з її боку і починався збройний примус українців до покидання отчих земель та брутальна пацифікація українських сіл?

Де закінчувався захист Українською Повстанською Армією цивільного населення Закерзоння перед виселенням й наскільки ним виправдовувались збройні акції проти цивільного польського населення, військ та адміністрації? І чи не переростав цей захист у примушування українців залишитись на польських теренах?

Зібрані у першому томі 144 документи Війська Польського, Української Повстанської Армії, а також переселенчих комісій відображають весь процес приготувань та перебіг виселенчої акції на першому її етапі в 1944–1945 рр. У другий том збірки ввійшли 175 українських і польських документів періоду завершення депортації – з січня по грудень 1946 р., які постфактум характеризували ситуацію на спустошених українських землях. У міру прочитання документів та свідчень очевидців ця “репатріація” постає, як легалізована форма примусового виселення, що часто набирала форми брутальної депортації. Як вважає Є.Місило, в останній фазі депортація набрала форми класичної етнічної чистки, що супроводжувалась спаленням сіл, нищенням цивільної людності й масовими езекуціями мешканців, проваджених Військом Польським [59].

Для всього періоду існування Української Повстанської Армії на Закарпатті характерною була боротьба між нею та Армією Крайовою. Проте в 1945–1947 рр. неодинокими були випадки співпраці між цими організаціями. Саме цьому аспекту спільної українсько-польської історії присвячена книга польських науковців Г.Мотики та Р.Внука “Пани і різуні”, яку ми подаємо для порівняння [60]. У ній зроблена перша з польської сторони спроба дати опис військових стосунків УПА та Армії Крайової. У праці подано нарис діяльності АК й УПА, найважливіші моменти українсько-польського конфлікту в 1943–1948 рр. Автор детально розглянув реакцію інших підпільних організацій Польщі на порозуміння між УПА та ВіН. Особливу цінність становить опис спільних дій ВіН та УПА проти польських урядових формувань і військ НКВС з метою запобігання виселенню українців із Пряшівщини, Підляшшя та Люблінщини.

Книга А.Сови “Польсько-українські відносини 1939–1947 рр.: нарис проблематики”, окрім загального опису взаємовідносин українців та поляків в період 1939–1947 рр., містить поданий у рамках розділу “Проблеми українські на терені польської держави в 1944–1947 рр.” нарис стосунків двох народів на Закарпатті в період акції виселення [62]. Польський науковець детально прослідковує причини депортації українського населення Закарпаття, перебіг виселенчих акцій 1944–1946 рр., а також хід акції “Вісла” (1947 р.). Особливим моментом, який для польських досліджень цієї теми є винятковим, стало те, що автор не замовчує злочинів Армії Крайової та Війська Польського, інших польських урядових і неурядових організацій проти цивільного українського населення. У праці А.Сови подано цифри українських втрат від польського терору на Закарпатті. Недоліком цього дослідження є досить невдала, на нашу думку, спроба пояснити прагнення всього польського суспільства позбутись “української проблеми” через антипольську діяльність УПА.

Загалом, оцінюючи стан джерельної бази досліджуваної проблеми, слід визнати достатнє документальне забезпечення, яке охоплює різноманітні аспекти теми і дає можливість детально проаналізувати та відтворити справжній перебіг подій, показати реальну картину депортації, розселення й адаптації українського населення Польщі на теренах УРСР. Однак варто підкреслити необхідність виваженого підходу у вивченні як радянських і польських офіційних джерел, що були відповідно відцензовані й політично заангажовані, так і інформаційних матеріалів українських і польських підпільних формувань, що з огляду на ряд причин не могли цілісно й багатосторонньо відображати події, що відбувались. Дуже малою також залишається кількість опублікованих документів, що торкаються проблем депортації, розселення і соціально-економічної адаптації. З огляду на значення подій 1944–1946 рр. констатуємо невелику кількість опублікованих спогадів очевидців тих подій. Водночас варто відзначити недостатню забезпеченість довідковою літературою досліджуваної проблематики. Доводиться констатувати також відсутність комплексного монографічного дослідження, де ця проблематика була б представлена у цілісно-змістовому аспекті, та відображала повну картину репресивно-депортаційних процесів.

1. Андрухів І. Станіславщина : двадцять буремних літ : 1939–1959. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз / І. Андрухів, А. Француз. – Івано-Франківськ ; Рівне : Галя, 2002. – 334 с.;
2. Бугай М. “За повідомленням НКВС СРСР, були переселені...” Про депортацію населення з України у 1930–1940 рр. / Бугай М. – К., 1992. – 47 с.
3. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр. : суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у 2 кн. Кн. 2 / Білас І. – К. : Либідь ; Військо України, 1994. – 688 с.
4. Борець Ю. У вирі боротьби. Спогади учасника повстанської боротьби (1941–1948 рр.) / Борець Ю. – К. : Наук. думка, 1993. – 304 с.
5. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950 рр.) / Боцюрків Б. ; пер. з англ. Наталії Кочан ; за ред. Олега Турія. – Львів : Вид-во Українського Католицького Університету, 2005. – 266 с.

6. Веденєєв Д. Роман Шухевич як розробник стратегії і тактики підпілля ОУН(б) у післявоєнний період / Веденєєв Д. // Галичина : науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2008. – № 14. – С. 342–350.
7. Веселова О. Ще одна трагічна сторінка історії України / Веселова О., Панченко П. // Український історичний журнал. – 1995. – № 6. – С. 112–123.
8. Винниченко І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис / Винниченко І. – Житомир : Льонок, 1992. – 164 с.
9. Галан Р. Без права на повернення (До 50-річчя виселення лемків) / Галан Р. // Лемківський календар. – Львів : Фундація дослідження Лемківщини, 1996. – С. 31–38.
10. Депортації українців та поляків : кінець 1939 – початок 50-х років: до 50-річчя операції “Вісла” : збірник / [упоряд. Ю. Ю. Сливка]. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1998. – 132 с.,
11. Депортації. Західні землі України кінця 1930-х – початку 50-х рр. : Документи. Матеріали. Спогади : у 3 т. / Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України ; [відп. ред. Ю. Ю. Сливка]. – Львів : Місіонер. – 1998. – Т. 2. – 536 с. ; 2000. – Т. 3. – 418 с.
12. Документи КДБ. Вовкулаки (Спеціальні провокаційно-розвідувальні групи НКВД–МГБ проти ОУН–УПА) // Літопис Чер. Калини. – 1993. – № 3–4. – С. 53–59.
13. Закерзоння. Спомини вояків УПА / за ред. Б. Гука. – Варшава : Вид-во “Тирса”, 1995. – Т. I. – 311 с. – (Серія підпільних мемуарів),
14. Закерзоння. Спомини вояків УПА / за ред. Б. Гука. – Варшава : видавництво “Тирса”, 1996. – Т. II. – 289 с. – (Серія підпільних мемуарів).
15. Закерзоння. Спомини вояків УПА / за ред. Б. Гука. – Варшава : видавництво “Тирса”, 1997. – Т. III. – 304 с. – (Серія підпільних мемуарів).
16. Закерзоння. Спомини вояків УПА / за ред. Б. Гука. – Варшава : видавництво “Тирса”, 1997. – Т. IV. – 268 с. – (Серія підпільних мемуарів)
17. Заставний Ф. Східна українська діаспора / Заставний Ф. – Львів, 1992. – 168 с.
18. Історія української еміграції. – К. : ІМКВО, 1992. – 96 с.
19. Ісаїв П. Історія Станиславова / Ісаїв П. // Альманах Станиславівської землі.– Нью-Йорк ; Торонто ; Лондон, 1975. – Т. I. – С. 12–108.
20. Караванська-Байляк А. Во ім’я Твоє. (Мережане життям) / Караванська-Байляк А. – Варшава : Вид-во “Український архів”, 2000. – 440 с.
21. Кіцак В. Адаптація українців Закерзоння в Україні : урядові документи і реалії часу / Кіцак В. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія : Історія : зб. наук. праць. – Тернопіль : Лілея, 1998. – Вип. VII. – С. 137–146.
22. Кіцак В. Депортації українців Польщі в УРСР : історіографія проблеми / Кіцак В. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. – Тернопіль : редакційно-видавничий відділ історичного факультету “Літопис”, 2000. – Вип. 10. – С. 296–299.
23. Кіцак В. До питання про депортацію українців з Польщі 1944–1946 рр / Кіцак В. // Матеріали IV Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 125-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, 5 жовтня 2000 р. – Чернівці : Вид-во “Золоті литаври”, 2001. – С. 222–224.
24. Кіцак В. Доля переселенців із Закерзоння / Кіцак В. // Український світ. – 1999. – С. 34–38. – (Спецвипуск. Українські етнічні землі та діаспора).
25. Кіцак В. Житлове влаштування переселенців з Польщі в УРСР та наділення їх землею у 1944–1947 рр. / Кіцак В. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія : Історія. – Тернопіль : редакційно-видавничий відділ історичного факультету “Літопис”, 1999. – Вип. IX. – С. 152–157.
26. Кіцак В. Переселення українців Польщі до УРСР (1944–1947 рр.) / Кіцак В. // Наукові записки : зб. наук. статей Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова / укл. П. В. Дмитренко, О. Л. Макаренко. – К. : НПУ, 2000. – Ч. 3. – С. 153–160.
27. Кіцак В. Переселення українців Польщі із південних та східних областей УРСР в Західну Україну / Кіцак В. // Українсько-польські відносини у ХХ столітті : державність, суспільство, культура : матеріали наукової конференції, (Тернопіль, 15–16 квітня 1999 року). – Тернопіль, “Лілея”, 1999. – С. 40–47.
28. Кондратюк К. Депортаційно-переселенські акції із Західної України (40-х початку 50-х рр. ХХ ст.) / Кондратюк К. // Наукові зошити історичного факультету Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка. – 2004. – Вип. 5–6. – С. 343–349.
29. Крістенсен К. Волю Україні. Розповідь про Миколу Радейка / Крістенсен К. – К. : Смолоскип, 1999. – 186 с.
30. Лемківщина. Земля – історія – культура / під заг. ред. Струмінського Б.О. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней – Торонто : [Б. м. в.], 1988. – Т. 1. – 568 с.

31. Ленко Н. На межовій землі (спогади з Закерзоння) / Ленко Н. (Наталія Леонтович-Башук). – К. : Видання журналу “Пам’ять століть”, 1999. – 128 с.
32. Макарчук С. Радянські методи розправи з бандерівцями (1944–1950 рр.) / Макарчук С. // Галичина. – Івано-Франківськ, 2001. – № 5–6. – С. 353–361.
33. Міжнародний науковий конгрес “Українська історична наука на порозі ХХІ століття” : доповіді та повідомлення, (Чернівці, 16-18 жовтня 2000 р.) / Українське історичне товариство : Чернівецький національний університет імені Ю.Федьковича / відп. ред. : Л.Винар, Ю. Макар. – Чернівці : Рута, 2001. – Т. 2. – 346 с.
34. Надбужанщина. Сокальщина, Белзщина, Радехівщина, Каміначчина, Холмщина і Підляшшя. Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : Об’єднання надбужанців, 1994. – Т. 3. – 735 с.
35. Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.) : історико-статистичне дослідження / Нікольський В. – Донецьк, 2003. – 623 с.
36. Онуфрійчук М. Солонина грудка Холмської землі : повість / Онуфрійчук М. – Луцьк : Надстир’я, 2000. – 156 с.
37. Паньків М. Дар пам’яті / Паньків М. // Наше слово. – 1999. – № 46 – С. 3. – 14 листоп.
38. Процюк В. Книга пам’яті / Процюк В. – Львів : Друкарня вид-ва “Вільна Україна”, 1996. – 320 с.
39. Реабілітовані історією // Міжнародна науково-практична конференція (Луцьк, 5–6 грудня 2002 р.) : зб. наук. статей і матеріалів. – Луцьк : Надстир’я, 2003. – 165 с.
40. Реабілітовані історією // Міжнародна науково-практична конференція (Луцьк, 5-6 грудня 2002 р.) : зб. наук. статей і матеріалів. – Луцьк : Надстир’я, 2003. – 165 с.
41. Реабілітовані історією : у 27 т. Т. : Закарпатська область. – Ужгород : Закарпаття, 2004. – Кн. 2. / [М. Бабидорич, М. Вегеш, О. Довганич та ін.] ; обл. редкол. Різак І. М. (голова) та ін. – 797 с.,
42. Реабілітовані історією : у 27 т. Т. : Івано-Франківська область. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2006. – Кн. 2 / [упоряд., авт. передм. Лук’ян Вардзарук]. – 1133 с.
43. Реабілітовані історією : у 27 т. Т. : Рівненська область. – Рівне : ВАТ “Рівненська друкарня”, 2009. – Кн. 2 / обл. редкол. : Королюк В.М. (голова) та ін. – 610 с.
44. Реабілітовані історією : у 27 т. Т. : Тернопільська область. – Т. : Збруч, 2008. – Кн. 1 / упоряд. О. Г. Бажан, Є. О. Гасай, П. З. Гуцал. – 727 с.
45. Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни : нові документи і матеріали / Сергійчук В. – К. : Дніпро, 1996. – 492с.
46. Сергійчук В. Український здрив : Прикарпаття 1939–1955 рр. / Сергійчук В. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.
47. Сивирин М.А. Депортації та переміщення населення західних земель України 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / М. А. Сивирин. – Львів, 2005. – 18 с.
48. Україна – Польща: важкі питання : матеріали ІV міжнар. семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. Варшава, 8–10 жовтня 1998 року / Світовий союз воїнів Армії Крайової. Об’єднання українців Польщі. – Варшава : Tysa, 1999. – Т. 4. – 348 с.
49. Україна – Польща : важкі питання : матеріали V міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. Луцьк, 27–29 квітня 1999 року / Світовий союз воїнів Армії Крайової. Об’єднання українців Польщі. – Варшава : Tysa, 2001. – Т. 5. – 360 с.
50. Україна – Польща : важкі питання : матеріали II міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках”. Варшава, 11–12 жовтня 1997 року / Об’єднання українців у Польщі. Світовий союз воїнів Армії Крайової. – Варшава : Тирса, 1998. – Т. 1–2. – 232 с.
51. Україна – Польща : важкі питання : матеріали III міжнародного наукового семінару “Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни”. Луцьк, 20–22 травня 1998 року / Об’єднання українців у Польщі. Світовий союз воїнів Армії Крайової. – Варшава : Тирса, 1998. – Т. 3. – 268 с.
52. Українська еміграція : від минувшини до сьогодення / Б. Лановик, М. Трефяк та ін. ; за ред. Б. Лановика. – Тернопіль : Чарівниця, 1999. – 512 с.
53. Українсько-польські відносини у ХХ столітті : державність, суспільство, культура : матеріали наукової конференції. Тернопіль, 15-16 квітня 1999 року. – Тернопіль : Лілея, 1999. – 250 с.
54. Хмель С. Українська партизанка / Хмель С. – Львів, 1993. – Ч. 2. – 208 с. – (серія “Бібліотека українського націоналіста”)
55. Чоповський М. Голгофа Західної України (злочинна діяльність окупаційних режимів проти населення західноукраїнських земель та його боротьба за волю і незалежність 1920–1953 рр.) / Чоповський М. – Львів, 1996. – 140 с.
56. Шанковський Л. Тринадцять літ / Шанковський Л. // Альманах Станиславівської землі. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 163–193.
57. Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30–50-ті роки ХХ ст. (історико-політологічний аспект) / Ярош Б. – Луцьк : Надстир’я, 1995. – 176 с.
58. Bociurkiw B., Strong J. (Eds.). Religion and Atheism in the USSR and Eastern Europe / Bociurkiw B. – Toronto : University Press, 1975. – 412 p.

59. Misilo E. Wstep / Misilo E. // Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944–1946. – Warszawa : Oficyna Wydawnicza “Archiwum Ukraińskie”, 1996. – T. 1. Dokumenty 1944 – 1945. – S. 5–16.
60. Motyka G. Pany i rezuny. Współpraca AK–WiN–UPA 1945–1947 / G. Motyka., R. Wnuk. – Warszawa, 1997. – 232 s.
61. Siwicki M. Eksterminacja Zakerzonii / Siwicki M. // Dzieje konfliktów Polsko-Ukraińskich. – Warszawa, 1994. – Tom trzeci. – S. 11–72.
62. Sowa A. L. Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947. Zarys problematyki / Sowa A. – Kraków, 1998. – 342 s.

Статья посвящена исследованию особенностям изучения отечественными учеными хода депортационных процессов и перемещения населения западных областей УССР, которые происходили в 1944–1953 гг. в контексте этнонациональных изменений в крае, вызванные репрессиями сталинского режима. Главной задачей статьи является попытка оценить и проанализировать основные историографические подходы к изучению данной темы, определить степень ее научной разработки и выяснить отражение исследователями содержания и методов реализации миграционной политики тоталитарной машины. Также в статье на основе анализа научных работ посвященных данной теме, показано, что миграционная политика советского руководства в отношении населения Западной Украины была направлена в первую очередь на подавление национально-освободительного движения региона и адаптации его к привычной модели советского управления.

Ключевые слова: Советизация, историографический анализ, комплексное исследование, депортации, перемещения, миграционные процессы, тоталитарный режим, репрессии, западные области УССР, этнические земли.

The article is devoted to the investigation of learning peculiarities domestic scientists the course of deportee processes and the displacement of the USSR western regions, which took place in 1944–1953 of the twentieth century in the context of ethnic changes on the territory which was caused by Stalin repression regime. The main aim of the article is an attempt to evaluate and analyze the main historiographical approaches to the studying of a given subject, to determine the degree the degree of its scientific development and find the investigator's display content and realization methods of the migration policy by the totalitarian machine. Besides the article is based on the analysis of scientific works, which are devoted to this subject, it is shown that the migration policy of the Soviet leadership as to the population of Western Ukraine was directed first of all to the national liberation movement of the region and its adaptation to the usual example of the Soviet government.

Keywords: sovietization, historiographical analysis, comprehensive research, deportations, displacement, migration processes, totalitarian regime, repressions, the western regions of the USSR, ethnic soils.